

Розділ 2.

ПСИХОЛОГІЧНА ОСВІТА В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ШКОЛИ

УДК 155.2+134.6+004.2

Х.О. Андріяни, І.В. Розіна (Україна, м. Одеса)

ОСОБЛИВОСТІ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ У КОНФЛІКТНІЙ СИТУАЦІЇ

Сьогодні йде активна перебудова всіх сфер життя суспільства та великий інтерес викликає проблема соціальних конфліктів. Зростання такого інтересу зумовлено поширенням конфліктів у житті. Конфлікти неминучі в будь-якій соціальній структурі, оскільки вони є необхідною умовою суспільного розвитку. Породжуються вони зокрема прагненням багатьох досягти поставлену мету, не звертаючи уваги на інших, суперництвом та напруженістю між людьми. У вітчизняній психології виділяється задача, яка полягає в дослідженні різноманітних властивостей особистості, які формуються та проявляються в діяльності людини та впливають на ефективність цієї діяльності. Однією з цих властивостей є темперамент – центральне утворення психодинамічної організації людини, переважно природженого характеру.

Тому властивості темпераменту найбільш стійкі й постійні порівняно з іншими психічними особливостями людини.

Поведінка неповнолітніх відрізняється рядом особливостей: недостатність життєвого досвіду і пов'язаний з цим низький рівень самокритичності, відсутність всебічної оцінки життєвих обставин, підвищена емоційна збудливість, імпульсна, рухова і вербальна активність, навіюваність, загостреність відчуття незалежності, прагнення до престижу в референтній групі, негативізм, невірноваженість збудження і гальмування. Фізіологічна перебудова організму підлітка пов'язана із загостренням уваги до статевих питань. Динамізм психічної діяльності підлітка однаковою мірою робить його податливим як у бік соціальних позитивних, так і в бік соціальних негативних впливів.

Підліток завжди знаходиться в суспільстві, поруч з ним інші люди – знайомі й незнайомі: у родині, у навчальному закладі й у магазині. У всіх цих випадках підліток взаємодіє з групою чи з членами цієї групи, кожен з них має свої індивідуальні особливості: темпераментальні характеристики, комунікативні особливості, схильність до агресивної поведінки, а також свої власні ідеї, думки, погляди. При спілкуванні відбувається зіткнення цих поглядів, думок. Виникають суперечки та конфлікти. З поза своїх особливостей, кожен підліток певним чином має особистісний репертуар поведінки в конфліктній ситуації.

Метою нашого дослідження було виявити особливості впливу темпераменту на поведінку підлітка в конфлікті.

За урахуванням мети нашого дослідження, нами були висунуті наступні задачі:

1) проаналізувати літературні джерела, щодо досліджуваної проблеми; 2) підібрати методики, щодо дослідження проблеми;

3) виявити тип темпераменту та стилі поведінки в конфлікті між підлітками;

4) встановити вплив темпераменту на вибір стратегій поведінки в конфлікті між підлітками.

Як показав аналіз наукової літератури, вивчення конфлікту як невід'ємної частини соціальної взаємодії й темпераменту, як основи психодинамічної організації особистості підлітка, займає важливе місце в психології.

Конфлікти пронизують усі сфери суспільного життя й, тому, люди різного віку зустрічаються з ними постійно, але не можна приписувати їм тільки негативні функції тому, що часто в процесі конфлікту можна знайти новий, цікавий розв'язок проблеми.

Конфлікт – це складне, але необхідне соціальне явище. Кожний конфлікт по-своєму унікальний, неповторний. У всякого конфлікту є якась стандартна схема розвитку. Ефективний розв'язок проблеми, який привів до конфліктної ситуації, вимагає від кожного суб'єкта ясного уявлення про загальну природу й специфіку даного типу конфлікту, певного стилю поведінки, вибір якого залежить від особистісних особливостей, у тому числі й особливостей темпераменту. Розкрито, що під темпераментом учені розуміють індивідуально своєрідні властивості психіки, що визначають динаміку психічної діяльності людини. Конкретні прояви типів темпераменту – різноманітні. Вони помітні в діяльності людини, у зовнішній манері його поведінки.

За результатами взаємодії несприятливих зовнішніх умов з певними пропусками або спотвореннями в психіці підлітка виникає важковиховувана дитина. Так, несприятливими умовами можуть бути, як аморальна поведінка батьків, так і криза в сімейних відносинах, а також помилки в шкільному і сімейному вихованні. Проте в жодному випадку не слід уважати, що в поганих батьків - погані діти, що типові несприятливі умови породжують типові недоліки будь-якого підлітка. Треба відмітити, що у п'ятих батьків і дорослі діти не торкаються вина, у батьків-грубіянів зростають дуже тактовні сини. Підліток, як правило, неспросту сприймає і засвоює несприятливі зовнішні дії. Він може їх і не сприймати, відкинути, а може з ними боротися. І тоді в боротьбі з несприятливими умовами формуються позитивні якості особи.

Встановлено, що тип темпераменту в людини вроджений, а від яких саме властивостей його вродженої організації він залежить, ще до кінця не з'ясовано. Темперамент передбачає цілий комплекс особливостей особистості, у тому числі й поведінкових, які проявляються при соціальній взаємодії, і особливо яскраво – в конфліктних ситуаціях.

У психологічній науці виділяють декілька підходів, щодо дослідження конфлікту в межах психологічних парадигм: психоаналітичний (З. Фрейд, А. Адлер, До. Хорні, Э. Фромм); екзистенціальний (Л. Бінсвангер, Р. Ленг, Ст. Франкл); соціотропний (Ст. Макдугалл, З. Сигеле); динамічне (До. Льовін); соціометричний (Дж. Моренно); інтеракціоністичний (Р. Блумер, М. Кун, Т. Шибутані); необіхевіористичний (Н. Міллер, Дж. Доллард).

За дослідженням *фрейдистської (психоаналітичної)* орієнтації властиве біопсихологічне трактування причин конфліктів. Конфлікт є наслідком невідповідності моральних суспільних умов і обставин, з одного боку та вимог

природних інстинктів - з іншого.

Як уважав З. Фрейд, конфлікт виникає тоді, коли сила дії суспільних умов істотно перевищує здібність людини до сублімації. Такі конфлікти можуть виражатися в неврозах, злочинній поведінці тощо.

Услід за З. Фрейдом, австрійський психолог А. Адлер розглядав джерело конфліктів у незахищеності особистості перед навколишнім світом, усвідомленні своєї неповноцінності й недосконалості, у прагненні зміцнитися шляхом переваги над іншими. На його думку спроби звільнитися від відчуття неповноцінності ведуть до невротичних зривів, до конфліктів [6, 7].

На думку Д. Хорні, конфлікт виникає в системі взаємин індивіда з соціальним середовищем, а не як ефект конфронтації з ним тих, що шукають виходу, спочатку в закладених в організмі психічних сил.

Згідно з Е. Фромом, чоловік у процесі свого розвитку приходять до відособлення і індивідуалізації. Це здійснюється в постійному конфлікті особи з соціальним середовищем. По Е. Фромму індивід може позбавитися від самоти і відчуття власної "нікчемності" тільки "втечею від усякої свободи", що пов'язано з несвідомою діяльністю, яка може бути вивчена в основному психоаналітичними методами [1,2].

Спіраючись на ствердження Ч. Дарвіна про те, що інстинкт боротьби за виживання забезпечує існування і розвиток виду, В. Макдугалл неправомірно розповсюдив його на суспільство. Створена ним теорія інстинктів соціальної поведінки визначили *соціотропний* напрям у психологічних дослідженнях конфліктів.

Досліджуючи проблеми групової динаміки, К. Льовін з цієї точки зору розглядав і проблему конфлікту. На думку Д. Льовіна, основою конфлікту є психічні стани особи (фрустрація, напруженість, дискомфорт), які відображають ступінь незадоволеності об'єктами навколишнього середовища, на які направлені потреби особи.

Відповідно до психологічної теорії *соціометрії*, розробленою Дж. Моренно, міжособові конфлікти визначаються станом емоційних стосунків між людьми, їхніми симпатіями і антипатіями по відношенню один до одного.

На думку представників *шилеракціоністського* напряму основні причини конфліктів криються в процесі соціальної взаємодії. Представники цього напряму розглядають конфлікти переважно як ролеві, тобто конфлікти, які виникають унаслідок того, що до носіїв однієї ролі різні групи пред'являють неоднакові, часто суперечливі вимоги. Основою розуміння конфлікту в рамках необихевиористської *орієнтації* є теорія "фрустрації-агресії", сформульована в 40-і роки Н. Міллером і Дж. Доллардом. Ключове місце в цій теорії займає припущення про те, що будь-яка умова, що перешкоджає досягненню мети може викликати фрустрацію і привести до появи агресії, - прагнення зруйнувати або усунути перешкоду. Агресивна поведінка може залишитися нереалізованою внаслідок заборони можливими негативними наслідками для особи або здійснитись у формі "зміщеної агресії", направленої не на безпосереднє джерело фрустрації, а на будь-який об'єкт [5].

Емпіричне дослідження поставленої проблеми проводилось на базі школи ЗОШ №76 м. Одеси. У вибірку дослідження ввійшли підлітки віком 14-15 років. Прийняли участь у дослідженні 22 випробовуваних.

У дослідженні використовувалися наступні методи: спостереження, бесіда та метод тестування, для якого були обрані наступні методики:

1. Особистісний опитувальник визначення темпераменту В. М. Русалова.
2. Методика діагностики самоконтролю в спілкуванні М. Снайдера.
3. Методика діагностики стилів поведінки в конфліктній ситуації К.Томаса.

Отримані дані дослідження випробовуваних за кожною методикою занесені у таблиці індивідуальних даних.

Дані отримані у особистісному опитувальнику визначення темпераменту В.М. Русалова занесені у табл.1.

Розглядаючи результати дані, отримані на основі проведення методики діагностики самоконтролю у спілкуванні М.Снайдера, бачимо, що 18% отримали високий рівень самоконтролю у спілкуванні. Це свідчить, що вони легко входять у будь-яку роль, гнучко реагують на зміни ситуацій, добре відчують і навіть у змозі передбачати враження, яке вони створюють на навколишніх. Середній рівень отримали 77% опитаних, що свідчить, що в них середнім є комунікативний контроль, вони відверті, але не стримані у своїх емоційних проявах. Низький рівень займає 5%, що свідчить, що в них низький комунікативний контроль, їх поведінка стійка і вони не вважають за потрібне змінюватись залежно від ситуацій, вони здатні до відвертого саморозкриття у спілкуванні.

Для визначення характеру взаємозв'язків між властивостями темпераменту та вибором стилю поведінки в конфлікті нами було проведено кореляційний аналіз. Кореляція визначалася за коефіцієнтом добутку моментів Пірсона, який розраховувався в статистичному пакеті SPSS for Windows. У результаті цих розрахунків нами отримані дані, які наведені у табл. 2.

Таблиця 1

Дані опитувальника визначення темпераменту В.М. Русалова

Рівні	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Предметна ергічність	29%	41%	30%
Соціальна ергічність	78%	22%	-
Пластичність	54%	28%	18%
Соціальна пластичність	23%	77%	-
Темп	55%	21%	-
Соціальний темп	64%	36%	-
Емоційність	14%	45%	41%
Соціальна емоційність	41%	32%	27%
"К"	Показник відвертості відповідей показав, що вони є достовірними (не вище 5 балів)		

Таблиця 2

Кореляційний аналіз зв'язків між властивостями темпераменту та стилем поведінки людини у конфлікті

Показники	Суперництво	Співробіт.	К.	Уникання	П.	Самоконтр.
П.Е.	-0,36	0,12	-0,05	0,27	-0,16	0,35
С.Е.	0,478(*)	-0,15	0,11	-0,28	0,20	-0,34
П.	-0,02	0,06	-0,03	0,26	-0,28	0,15
С.П.	-0,09	0,00	0,01	-0,17	0,431(*)	-0,03
Т.	0,02	0,09	-0,15	0,14	-0,04	-0,04
С.Т.	0,09	0,02	-0,06	0,26	-0,20	-0,429(*)
Е.	-0,431(*)	0,07	-0,03	0,03	0,10	0,37
С.Е.	0,08	-0,01	0,07	-0,09	-0,01	-0,20

Примітка. (*) – статистично достовірна кореляція.

Як видно з даних таблиці показник "С.Э." виявив значущий зв'язок зі стилем поведінки "суперництва" ($r=0,478$), що свідчить про схильність соціально ергічних осіб до задоволення своїх інтересів за рахунок інших людей.

Установлена значуща кореляція між показником "Э." та стилем поведінки "суперництва" ($r=-0,478$). Від'ємний характер цього зв'язку свідчить про те, що емоційні, чутливі, вразливі особи зазвичай намагаються уникати змагальних ситуацій, особливо якщо вони набувають стану конфлікту.

Спостерігається значуща кореляція між показником "С.П." та стилем поведінки "приспосовання" ($r = 0,431$), що свідчить про те, що соціально пластична особистість протилежна змаганню та приносить у жертву власні інтереси заради іншого.

Спостерігається значуща кореляція між показником "С.Т." та самоконтролем у спілкуванні ($r = -0,429$), що свідчить про те, що люди з високим рівнем швидкісних характеристик мовленнєворуховних актів не контролюють себе у процесі спілкування.

Проведене дослідження дало змогу більш глибоко зрозуміти особливості поведінки підлітків у конфліктній ситуації. Найбільш значимий вплив на вибір стилю суперництва справляє соціальна ергічність та емоційність, на вибір стилю приспосовання справляє соціальна пластичність, а також негативний вплив на самоконтроль у спілкуванні справляє соціальний темп.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Абрамов Г.С.* Возрастная психология / Г.С. Абрамов. – М.: Академия, 1998. – 456 с.
2. *Бабосов Е.М.* Конфликтология / Е.М. Бабосов. – Минск: ТетраСистемс, 2000. – 463 с.
3. *Головин С.Ю.* Словарь практического психолога / С.Ю. Головин. – М., 2001. – 800 с.
4. *Карелин А.П.* Современная энциклопедия психологических тестов / А.П. Карелин. – М.: ЭКСМО, 2006. – 415 с.
5. *Ковалев А.Г.* Психология личности. изд. 3 / А.Г.Ковалев. – М.: "Просвещение", 1970. – 392 с.
6. *Преториус Р.* Теория конфликта / Р. Преториус // Политические исследования. – 1991. – №5. – 127 с.
7. *Рубинштейн С.Л.* Проблемы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М., 1976. – 400 с.

Подано до редакції 11.09.09